

ПЕТНАЕСТИ КОНГРЕС
СРПСКИХ ЗЕМЉОРАДНИЧКИХ ЗАДРУГА

Држава и Задругарство

Народна библиотека

СР Србија

II 166.709

Предавање

Мих. Аврамовића.

БЕОГРАД

„ДОСИТИЈЕ ОБРАДОВИЋ“ — ШТАМПАРИЈА АЦЕ М. СТАНОЈЕВИЋА

ЧИКА-ЉУБЕНА УЛИЦА БР. 8.

1910

75

II 166709

ДРЖАВА И ЗАДРУГАРСТВО

Значај земљорадње. Од свега становништва, земљорадничко је у нашој земљи најбројније (84%).

Од свих занимања, земљорадња је највећа привредна грана.

Од целокупне производње, више од девет десетина припадају земљорадњи.

Из овога је јасно, да је земљорадња у нас највећи извор прихода, да због тога она представља највећи интерес и за становништво и за државу, да сви чиниоци, који су заинтересовани за одржање и унапређење привреднога стања у земљи, морају, од свих других привредних грана, водити највише рачуна о земљорадњи.

Промене у земљорадњи. И ако доцније и мање од других привредних грана, земљорадња је такође подлегла извесним променама. На првом месту природне науке, са својим многобројним открићима, извршиле су читав преврат у начинима производње. Напредан земљорадник у стању је данас да зна поуздано производне особине своје земље, он може да утиче на промену или поправку тих особина по својој вољи, у његовој је руци, тако рећи, казаљка којом може повишавати или понижавати приходе од свога газдинства. Ову исту надмоћност човеку над „случајностима“ у земљорадњи, видимо у напредноме

A. 5673/63

сточарењу. И ту је напредан земљорадник постао у неку руку господар од кога зависи не само каквоћа производа, него, чак до некле и код извесних врста, и сама количина њихова! Благодарни утицају природних наука, напредан земљорадник може данас да мења своју производњу по својој вољи: кад му треба више једних особина код биљке него ли других, он може то подесном културом да регулисава, када му треба од стокe више меса, него ли сланине, или млека, или јаја итд., он може такође погодним одабирањем да утиче на ту страну. Једном речи, савремена земљорадња је постала поље, на коме су природне науке (хемија, физиологија) нашле широке и веома корисне примене.

Мање од хемије и физиологије, али ипак извесне промене донела је земљорадњи и усавршица инструмената за рад. Данас се напредан земљорадник, да би добро урадио своје земљу, тј. да би је спремио да му од доброга плода донесе и добар род, не мора служити справама које је некада земљорадник сâм себи израђивао, већ има на расположењу сасвим друкчије, боље справе, које одговарају данашњим смеровима његовим. Данашњи напредан земљорадник служи се добрим плугом за орање, за уништавање корова и штеточиња има особите справе, да одабере добро семе служи се најсавршенијим тријером, да семе правилно и довољно дубоко посеје служи се особеном направом — сејалицом, да одмени и замени људску радну снагу стоје му многа још друга оруђа на расположењу: сецкалица, круњач, жетелица, вршалица итд. Укратко, усавршице у инструментима за рад потпомогле су промене, које су извршиле примене природних наука, и олакшале у многоме повећање и усавршицу (побољшање) земљорадничке производње.

Примена паре у саобраћају и индустрији, донела је исто тако велике промене у земљорадњи. С једне стране разгранати и — до невероватности

— јевтин саобраћај довео је најудаљеније земље у додир с домаћим потрошачима и узроковао велике штете домаћој земљорадничкој производњи. С друге стране нагло развијање индустрије, које је одвело и развијању великих градова, одвојили су од земљорадње велики део радне снаге и унели у сеоско становништво, помоћу чешћега саобраћаја, навике и потребе, за које оно раније није знало.

Тако је земљорадња, изложена тешкој утакмици због разгранатога и јевтинога саобраћаја с једне, а лишена великога дела радне снаге због полета индустрије с друге стране, примила још и неке нове навике и потребе, а с тим и нове расходе, што је све скупа морало утицати на промену дотадашњих начина рада и привређивања, и усвајање метода, који су новим приликама приличније и боље могли одговарати.

Напоредо с овим чиниоцима, имала је и има свога удела и сама држава. Да се не упуштамо у промене, које је њепо уређење претрпело за последње једно столеће, нити у узроке који су те промене изазвали и припремили, а што је све било вазда скопчано с повећањем расхода државних, доста је ако бацимо један поглед на промене прихода и расхода државних, па да увидимо, колики је силан утицај долазио с те стране. Само за последњих 25 година скочили су приходи државни преко 200%! Земљорадник, који углавном попуњава државне приходе, било непосредно или посредно, морао је услед овога осетити већу потребу у интензивнијем раду, да би већом производњом лакше поднео веће терете. Ова тежња се најбоље види кад се пореди простор зиратне земље пре 25 година и сада.

Тако су сви ови чиниоци (природне науке, машинизам, примена паре у саобраћају и индустрији, разграњавање држ. живота) доприносили да се у земљорадњи зачну промене, које би омогућиле земљораднику већи доходак и оснажиле га да, с више изгледа на успех, излази у борбу, која

је, стицајем нових привредних и друштвених прилика, постајала сваким даном све упорнија и јача.

Кооперација. Све промене, које су, утицајем поменутих чинилаца, зачете у земљорадњи, корачале су напоредо с једном новом снагом, коју ми зовемо задружним покретом. Тај приказ лиферију нам све културне земље у свету, нигде ове промене у земљорадњи нису текле друкчије него упоредо са задругарством.

Разлог за ово лако је наћи у самој факту, што модерни начин производње у вези с модерним тржиштем, које стоји у тесној вези с савршеним и јевтиним саобраћајем, тражи особити начин поступака у извесним привредним односима и приликама, начин који најтеже и најгоре подноси огромна већина средњих и малих земљорадника. Тако, нпр., данашњи начин земљорадничке производње упућује ову несравњено више на везе с тржиштем, него што је то пређе бивало. Исто тако је данашња земљорадња упућена на већу примену капитала, него што је била земљорадња или него што је земљорадња, која још није подлегла утицају модернога тржишта и променама које оно наређује. У области прераде земљорадних сировина од данашњег се земљорадника тражи куд и камо друкчија подобност, друкчија оруђа и начини, него што је то било раније довољно. Све то обелоданило је потребу комбиновања, здруживања појединачних снага на селу и резултати су убрзо дали за право и показали, од колике је огромне вредности ово комбиновање, здруживање, по нов окрет ствари у земљорадњи. Не само што је ово комбиновање омогућило и убрзало многе промене у земљорадњи, него је оно поглавито и раширило нове начине рада и примену нових оруђа за рад у најширим масама земљорадничким. У овој смислу се данас изражавају не само заинтересовани земљораднички кругови, него и најугледнији државници на Западу (Луцати, Мелин,

Балфер, Лојд-Џорџ, да не помињемо многе друге мање познате широким круговима). У овој смислу се креће данас на Западу аграрна политика тамошњих држава. У овој смислу се граде читави програми и установе за далеку будућност.

И овој је лако наћи разлог, ако се баци поглед на резултате, које је дао задружни покрет.

Задруге су у свима земљама на Западу онародиле (рашириле) примену и употребу нових оруђа за рад: вештачкога ђубрета, одабраног семена, садница и приплодних грла, бољих и савршенијих справа итд. Пре задруга примена ових оруђа није представљала велики значај, од како су се задруге рашириле ова је примена узела огромне размере и у Немачкој, и у Француској, и у Италији итд.

Задруге су у свима земљама онародиле примену нових начина и нових оруђа у преради земљорадних сировина. Пре задруга дански извоз масла, сланине и јаја (три најважнија извозна артикла њезина) није износио више од 60 милијуна, а од како су се задруге основале и оне узеле у своје руке израду и продају ових артикала, извоз је скочио до близу 400 милијуна динара.

Задруге су у свима земљама дале нов метод у односима земљорадничким с тржиштем и ојачале куповну и продавачку моћ овога у тој мери, да се данас сматра као поуздано да ће земљорадник увек успети, ако поступа здружено, и увек неуспети или мање успети, ако поступа раздружено — индивидуално.

Истоветне резултате, ма да наравно у мањој мери, дале су земљорадничке задруге у Србији. Оне су рашириле примену одабранијега семена, садница и лозе; оне су увећале број радне и приплодне стоке и дале ову и оним домаћинима, који је пре тога никако нису имали или су у току времена без ове остали; оне су рашириле употребу савршенијих справа и снабделе овима многе и многе земљораднике; оне су ослободиле велики број домаћина лихварских дугова и још

већи број на свагда оградиле од додира с лихварима и зеленашима; оне су унеле извесне нове радове у нашу земљорадњу (прераду млека, грозња, а сада се спремају и за прераду шљива); оне су унеле више знања за рад и живот и, изнад свега, унеле у народ здраво и сувремено гледиште на позив човеков, на односе међ људима, на смисао и задатак живота.

Задругарство је унело нову једну снагу у рад и живот на селу. И ако се оно с правом може сматрати као последица интензивисања земљорадње, као неизбежни резултат свих оних промена којима је земљорадња морала подлећи у целом свету, и ако негде пре негде после, оно је у многоне послужило, као што смо видели, за нову интенсификацију. Средњи и мали земљорадници само су уз припомоћ задругарства могли да очувају своју привредну самосталност а да ипак приђу новим начинима рада и новим оруђима за рад. Задругарство је, на тај начин, створило веће благостање на селу за већи број људи и у многоне умањило, стало на пут емиграцији са села. Оно је створило читав један нов живот на селу и положило основу новој култури — цивилизацији — на селу.

Са свега тога, а особито са оне преважне стране своје, да прихвата и ојачава слабе јединке, оно представља необичан интерес како за земљораднике тако и за државнике: за прве, јер им даје могућности да отклоне велике невоље од себе и да се оспособе за тешку борбу, која влада у привредним данашњим односима, за друге, јер им пружа начин да лакше и успешније одговоре задаћама, које леже на модерној држави.

Кооперација према држави.
Какав је, сада, положај тога покрета према држави, а какве задаће треба да има модерна држава према њему?

Задругарство стоји према држави као покрет,

који је свесан да се извесне области привреднога живота боље услужују задружно, него ли појединачно или државним мешањем.

Оно не негира државу, него напротив сматра ову као допуну слободнога приватнога делања и као ону власт, која је једино кадра да обезбеди безбедност споља, мир унутра и да уреди међусобне односе свих грађана и њихових слободних заједница. Било је, додуше, задругара, који нису много полагали на државу. Такви су били сви они, који су примили учење старе либералне школе, по којој је задругарство довољно само себи, као и свака посебна јединка, и кадра да отклони и излечи сва зла у друштву. Сам Роберт Оен, који је претеча ових задругара, сматрао је да је за задругарство свеједно какав ће облик владавине постојати у земљи: деспотски, уставни или републикански. Али су сва та и таква мишљења, која су се заснивала на простим филозофским спекулацијама, пала пред резултатима практичнога и стварнога живота, који је открио извесне особите погодбе од којих зависи правилно и незадржано функционисање задружнога система.

На првоме месту живот је обелоданио, да се задругарство не може ни замислити без гаранције извесних грађанских слобода. Задругарство је плод личне и приватне иницијативе и само тако може се одржати и развијати. Држава не може да ствара задруга. Она може, непогодним мерама својим, да их омета и да их руши, али не може да их ствара нити да их одржава. Али ако не може да их ствара, она може да створи и одржава погодбе, које су неизбежне за њихово стварање, и то може да чини само она, јер је само она та власт, која издаје и примењује законе и која има право да примора свакога да се по њима влада.

Прва погодба, која је потребна за стварање задруга, јесте лична слобода грађана. Задругарство почива на самосталности, свести и одговорности задругара. Ове особине су темељ данаш-

њега задругарства, као што је оно опет са своје стране природни плод слободних однопаја у данашњем привредноме животу. С тога за њ не може бити свеједно да ли су грађани у једној земљи везани или ограничени у својим личним грађанским слободама. Оно мора рачунати на пуну самосталност својих задругара, а ова се не може наћи онде, где грађани живе под притиском политичке власти, где им се не признају права да слободно располажу својим „ја“ и својом имовином, где су њихови покрети у правцу комбиновања и здруживања забрањени или везани за погодбе, које ретко ко може испунити. Исто тако задругарство мора рачунати на пуну одговорност оних, који испуњавају његову садржину. Без ове одговорности задругарство не може да живи, а ње опет не можемо наћи до једино код људи, који не презају ни од кога у вршењу својих права и својих дужности. Зато је задругарство у највећој мери заинтересовано да у држави влада слобода личности, слобода удруживања, слобода свести. Како те гаранције може дати само држава, задругарство стоји према држави као покрет, који заступа интерес целе земље, свих грађана или бар највећег броја раднога народа.

Друга погодба, која је потребна задругарству, јесте таква аграрна политика, која ће бити погодна великоме броју грађана. Као слободан покрет, који у привредном погледу почива на најчистијим демократским начелима, задругарство се не може помирити с политиком, која у *laissez faire laissez passer* проводи време или која заснива срећу државе на благостању и богатству малог броја људи или само појединих редова — класа. Оно тражи срећу за могућно највећи број и свесно, с пуним убеђењем и с планом преже силне и јаке јединке да помогну, ојачају и одрже слабије. Задругарство ово чини утолико одлучније, што је свесно да за многе данашње невоље и зла у привредноме и друштвеноме животу нису криви они

који су осуђени да те невоље подносе, већ многобројни сложени односи у данашњем друштву, који, независно од људске воље, делују и утичу. Ко, нпр. данас може кривити градскога радника што он, за истоветну надницу, не може данас, због силних организација индустријалаца и трговаца, да купи ни половину оних намирница, колико је куповао пре десетак година? Ко може да осуђује сељака што он, за своје жито, због организације купаца и читавога низа посредника које је та организација створила, као и разних допуштених и недопуштених спекулација, добија једва половину оне цене, коју по одбитку свих трошкова плаћа у даноме тренутку потрошач? Ко може замерити српскоме сељаку што не производи онако и онолико са свога хектара, колико и како производи сељак на Западу, колико и како би тражиле и наше прилике и потребе, када се зна да боља и већа производња зависи од боље и веће спреме, да ову спрему дају само истински и основно спремни и учени учитељи земљораднички и да ми таквих учитеља једва ако имамо за један округ у целој земљи?!.. Узроци и факта, који утичу на појединачну привреду и судбину тако су дакле многобројни и тако испреплетани, с толико разних страна потичу и тако многе погађају, да би била права друштвена неправда сваљивати сву одговорност за неуспех на поједине јединке и ове остављати њиховој снази и судбини. Растење интензивности производње у другим земљама, растење спреме и продуктивности рада страног произвођача, све то, без одговорности нашега произвођача, ставља овога у тежи и зависнији положај према туђину и доводи га до тле да он не може сам да одбрани и обезбеди свој опстанак. Стара либерална школа, која је забрањивала свако мешање у привредне послове и односе појединаца, није предвиђала ову узајмицу и овај утицај у привредноме животу. Она је полазила од погрешне претпоставке да ће лична

одговорност грађана, која се оснива на личној слободи сваке јединке, бити доста јака да нађе прави пут за своје благостање и да отклони све привредне штете, које могу наступити, и није могла сагледати ни претпоставити однос неједнаких привредних снага или духовних подобности, које појединац без своје кривице не притежава, или разлике у саобраћајним средствима и другим погодним установама, које ремете равнотежу у односима, а које појединац не може сам створити.

Зато задругарство не може бити равнодушно према актима и појавама, који занемарују ове истине. Зато оно мора тежити да средствима и начинима, којима располаже, утиче на привредну политику у правцу, којим се и само креће, тј. у правцу уклањања свих сметња које спречавају одржање и развитак великога броја, увођења и извођења свих мера, које доприносе полету и срећи овога броја. Закон великога броја, примењен на привредни живот и судбину, основа је задругарства у његовим односима како с унутрашњим тако и са спољним светом.

Овде се само собом истиче једно важно питање.

Пошто задругарство, ради свога одржања и напредовања, потребује извесне политичке мере, може ли се претпоставити да ће задругари бити равнодушни према оним државним установама, чија је основна функција политичка акција? Не долази ли задружни покрет у положај да обелодани, да покаже свој однос према овој акцији? И, зар на тај начин не ниче само по себи питање о узајамним односима који се морају зачети између задружнога покрета и оних организација, које лиферију носиоце и представнике за ову акцију?

У овоме погледу постоје два супротна гледишта.

Прво гледиште сматра, и њега данас заузимају социјалисте у Белгији и Француској, да задружни

покрет не сме бити неутралан. Напротив, он мора бити допуна политичкој и синдикалној акцији партиској, и својим новчаним средствима подржавати ову акцију у њеној класној борби о власт. Белгијанци су у овоме правцу досада вазда и радили, и не показују ни данас склоности да ово своје гледиште промене, ма да је оно било повод да се задружни покрет у Белгији распадне на неколико партијских праваца и да сваки политички правац заснује и разграна своју задружну мрежу. Напротив, на своме овогодишњем конгресу, на коме је ваљало обележити своје ставове о држању задругарства према политичким странкама пре него што се тим питањем буде забавио овогодишњи социјалистички међународни конгрес у Копенхагену, француске су социјалисте задругари напустили своју дојакошњу практику, по којој су и они потчињавали задружни покрет интересима политичке и синдикалне акције партијске, па су стали одлучно на гледиште о неутралности политичкој и у томе смислу овластили своје извршне органе да раде на уједињењу досадањег социјалистичкога с досадањим ванпартијским задружним покретом у Француској.

Друго гледиште сматра задружни покрет као нешто што нема везе с борним, ратним духом партијским, него напротив што уједињава и, идући мирним путем, служи се само културним средствима у економској борби. Ово гледиште има такође својих присталица, ма да је у последње време, особито после неколико успешних сукоба у Енглеској, оно почело да попушта и допушта извесне измене и допуне.

Ми стојимо такође на гледишту да задружни покрет треба да буде *ванстраначки*. То захтева онај интерес, који он заступа и који налаже највећу сагласност и прибраност свих оних, који су томе интересу потчињени. Али, ако задружни покрет треба да буде ванстраначки, значи ли то у исто време да он мора бити и *неутралан*? Ми

држимо да су то два разнолика појма и постара-
ћемо се да то ближе и утврдимо.

Неутралност, по самој суштини те речи и
факта, претпоставља одсуство борних социјалних
положаја. Бити неутралан значи по томе немати
ни једне тачке друштвене ни за напад ни за од-
брану. Бити неутралан у задружном смислу зна-
чило би, доследно, бити равнодушан према свим
догађајима који ометају или спречавају извођење
и остварење оне идеје, коју носи задругарство.
Очевидно је, да би такав положај био несагласан
с тежњама и идејом задругарства, и такво би за-
другарство, где би завладала потпуна неутрал-
ност, брзо угасило свако интересовање о себи и
уништило сваки свој значај за подизање и пре-
порођај великога броја. С тога задругарство, које
има своје одређене задатке, за чије се остварење
тражи сарадња и политичке власти ако не у свима
а оно бар у извесним правцима, не може бити
неутрално, тј. не може бити без својих положаја
и средстава, којима ће утицати на духове у сво-
јој области.

Али, рекли смо, задругарство треба да буде
ванстраначко. Слаже ли се ова потреба с еко-
номским задатцима и социјалном и моралном уло-
гом задругарства? Слаже се. Ванстраначност не
значи напуштање свих положаја и мирно посма-
трање чак и онда, када одређени, познати про-
тивници друштвенога напретка ометају или огле-
дају да ометају задругарство. Неутралност је та,
која тежи друштвеноме почивању, ванстраначност
напротив не искључује борбу за извесан одређени
интерес. Да би ово било још јасније, учинићемо
једно кратко поређење између оних организација,
које лиферију представнике државне политичке
акције, и задругарства. Странке својим програ-
мима обухватају све стране друштвенога живота,
и њихов положај по правилу мора се поклапати
с општим тежњама њихових чланова, које разно-
ликошћу својом баш упућују странке на усређено,

сконцентрисано и одређено делање. Напротив, за-
другарство не може обухватати све те стране,
оно организује увек само једну или највише две
стране тога живота, због тога тежње његових
приврженика немају разноликости у себи, и оно
с тога може, у једноме одређеноме правцу, оку-
пити око себе и кренути иначе најразличније еле-
менте.

Према томе, изводећи свој економски, дру-
штвени и морални програм, задругарство се служи
свима оним јединкама, које имају интереса за тај
програм, не дирајући иначе у њихове посебне по-
гледе на остале ствари, које га се не тичу, и
сматра да то гледиште могу усвојити и све по-
литичке странке у интересу привреднога органи-
зовања онога дела њихових чланова, којима ће
задружно организовање донети већу безбедност
и благостање. Са своје стране и странке имају
право да апелују на задругарство да прихвати у
своју област све оне њихове елементе којима је
интервенција задружне снаге потребна. С тога
становишта задругарство треба да добије видно
место у програму свих политичких странака.

Али, као што странке имају право да рачу-
нају на подједнаку предусретљивост за онај део
својих чланова, којима је интервенција коопера-
ције потребна, исто тако задругарство има право
да захтева од странака да се према њему пона-
шају без икаквих скривених намера, одричући се
сваке тежње да задругарство претворе у свој пар-
тијски орган. Овај захтев има задругарство право
утолико више да постави, што се оно према стран-
кама понаша потпуно неутрално, тј. што нема ни-
каквих позиција за борбу с њима, нити уопште
смера на такву борбу.

Из овога се може лако извести закључак да
задругарство може потпуно да очува своју ван-
страначност и да опет има своју политику за изве-
сна особена питања и интересе. Наше задругар-
ство, да не тражимо примере у безброј других зе-

маља, може такође да послужи као доказ за ово тврђење. У току седамнаест година нашега задружнога живота, наши су задругари на својим конгресима обележили своје становиште у разноврсним питањима из области нашега аграрнога живота. То становиште чини политички програм нашега покрета. За извођење и остваривање тога програма наше су се задружне власти послужиле свима допуштеним средствима да придобију за њ сараднике и помагаче и да подстакну оне, у чијој је моћи остварење, да овоме и приступе. И не можемо се пожалити на неуспех. Две политичке странке унеле су формално у своје програме потпомагање задружнога покрета у свима његовим правцима. За извођење појединих особених задатака никла су особита удружења. А и државна управа прихватила је и потпомогла неколике захтеве из нашега програма. Све је то постигнуто мирним, културним путем, наш покрет није дошао у сукоб ни с једном политичком странком, ма да је наишао на интерес или амбиције неких њихових чланова, шта више покрет наш с разлогом рачуна на подједнаке симпатије свих наших политичких странака, државна управа понаша се према нашем покрету предусретљиво, ма да поједини представници бирократскога система немају нимало симпатије за њ, уопште живот и практика доказали су да може бити ванстраначкога задружнога покрета а да ипак он не буде неутралан.

Овим смо, држимо, одговорили на истакнуто питање: могу ли задругари бити равнодушни према оним организацијама чија је основна функција политика а да ипак одрже и проведу захтеве који потичу из потреба аграрнога живота и делања задруга, и утврдили смо, да задружни покрет може заиста имати своје политике и рачунати на политичке мере, које су му потребне, а да ипак не дође у сукоб с оним организацијама од којих зависи, у једној демократској земљи, извођење и остваривање тих мера.

Држава према
кооперацији.

Овим смо, надамо се, у исто време скинули с дневнога реда и питање о тзв. неутралности или ненеутралности задругарства, питање које највидније обележава однос задругарства према држави, и после овога можемо слободно прећи на другу страну овога односа, на однос државе према задругарству.

Из свега доведе изложенога лако се даје сада извести закључак, да задругарство може имати успеха у својим односима према држави само тако, ако се буде понашало ванпартијски али не и неутрално. Тај исти положај мора да држи према задругарству и држава, ако хоће да буде корисна својим грађанима. Она се мора исто тако према задругарству понашати ванпартијски, али не и неутрално. Ми смо мало пре видели шта у ствари значи неутралност у друштвеним односима. Држава не може данас бити хладан посматралац нити ограничити своју функцију на просто чување личности и имања. Још су стари народи сматрали да је „крајња мета државног живота срећа људска“ (Аристотело) и према томе тражили и од свих државних установа да служе само као средство за постизење овога смера. Додуше крајем Средњег Века је, после претераног туторства апсолутних монархија а у тежњи да се ослободи човек од ове превласти и свемоћи државне управе, покушано, да се сведе улога државе опет на престога чувара реда и мира. Али је сам живот народа, потпомогнут с једне стране открићима и проналасцима, која су извела на тржиште густе масе радника и ставила их под власт једне нове силе, која нештедимнице исисава и пљачка, а с друге напретком и продирањем хуманих идеја, о човечности, правичности и солидарности, убрзо променио појам о држави и нагнао ову да о свему више води рачун и да се сама активно у многе ствари и појаве друштвене умеша.

Тако се функција државна, која је била у почетку ограничена, почела понајлак ширити док

није коначно сломљен негдашњи индиферентизам државни и држава ушла у сферу активне делатности за добро и срећу народа. Данас је веома мали број људи који се упињу да врате државу на старе њене стопе, али су сви ти људи без фактичкога утицаја на живот и кретање држава; ове су се коначно окренуле другоме правцу и на томе путу друштво мери данас делатност и успехе модерне државе. Модерна се држава данас не задовољава само задаћама о општим потребама целога народа, као: да уреди безбедност, правосуђе, просвету, санитетску службу итд., него узима на себе и задаће, које је новији развитак друштвенога и привреднога живота изнео на дневни ред а које не може угодно ни лако решити приватна иницијатива, као: обезбеђење у болести, на случај повреде у раду, у старости, смрти, обезбеђење пензија итд. Па ни на томе се још не зауставља модерна држава, него се спушта до самих личних или колективних предузећа њених грађана и интервенише да би омогућила или потпомогла развитак и успевање ових, кадгод она само својом властитом снагом не могу да се развију. У ову категорију долазе: разне повластице, заштите, премије, субвенција, олакшице, ослобођења, позајмице итд. Све то модерна држава чини да би у истини одговорила своје културноме позиву као чувар и покретач напретка друштвенога, да би културна предузећа што живље подстакла и потпомогла, да би подстакла и потпомогла напредак друштвени, јер се заиста само тим путем може створити и обезбедити срећа и благостање великога броја грађана, која је у исто време државна срећа и државно благостање.

Ну, ако данас не може бити сумње више о немогућности државнога индиферентизма, особито данас када је свака јединка, не својом кривицом, доведена у такву потчињеност многобројним ближим и даљим утицајима и фактима да је апсолутно немогућно да се она сама брани и одбрани,

и да би био прави социјални злочин, ако би се она сама себи оставила. настаје ипак питање: може ли се одредити круг задатака државних и, ако не може, има ли бар каквих знакова преко којих би даље њено мешање било штетно и непотребно? На прво питање је уопште тешко одговорити, јер се „никада не даје унапред предвидети, шта све у будућности као јавна друштвена потреба може још да уђе у оквир позива државнога. Нове сфере културнога живота друштвенога доносе собом и све нове потребе државне интервенције. Докле ће се пак та интервенција простирати, зависи у многоме и од посебних прилика, у којима се поједини народи налазе. Нејаки народи потребоваше природно вазда и више помоћи државне“ (Dr. Мих. В. Вујић). Према томе може се рећи да је мешање државно потребно и корисно утолико више, уколико извесна област економскога живота има већи и пресуднији значај за целину а могућности мање има да приватна предузимљивост и делатност дотични задатак прихвати и испуни.

Али, да ли се не може у томе погледу поставити каква било граница, коју не би било разумно прекорачавати? Може и мора. Ако је државно мешање потребно и неизбежно да би се, ради добра целине, подстакло напредак у друштву, оно не сме с друге стране бити препрека личном усталаштву појединаца. Држава не сме својим мешањем да иде тако далеко да ово усталаштво угуши. Она не сме занемаривати ни подцењивати личне напоре, јер они имају своје основе у општем економском животу и развоју. Није држава једини чинилац у тој области, па да се све и сва очекује и тражи само од ње, већ и јединка, и заједница више јединика имају ту свога удела. Држава је само један важнији чинилац између других, али ни она, ма како улога њена била важна, мало ће вредети, ако између њених поступака и поступака осталих чинилаца не влада

складност, узајмица и сагласност. Зато држава ту мора да поступа веома опрезно, не сме да пребрегава ни једне добре воље ни понуде, особито се мора чувати да на се пренесе свеколику бригу о економским потребама друштвеним, и треба да потпомаже приватну иницијативу само у ономе, колико ова сама за извесне задатке дорасла није. Зато се с разлогом може казати, да ће државна интервенција у области економскога живота имати срећних последица само онда и само онде, где држава буде умела потпуно да искоришћава активну снагу приватне иницијативе и предузимљивости. Уосталом погодити праву средину између мешања и немешања државнога, то је задатак разумне привредне политике.

Како, после ових општих погледа на улогу државе у економском животу, стоји држава према задругарству?

Задругарство је један виши ступањ од приватне личне предузимљивости. Оно ступа онде, где лични напори не могу да достигну.

Задругарство значи збир више лица која, у осећању своје немоћи, преносе на задругу вршење извесних својим привредних послова.

Задруга је, дакле, виши облик предузећа, облик јачи и сложенији, који у данашњим приликама има особити значај, јер узима у заштиту слабе јединке, преносећи на сваку понаособ колективну снагу свих здружених јединика.

Задругарство комбинује, здружује снаге много јединака, ствара од много слабих снага једну центрисану, здружену снагу и на тај начин, а то је данас једини метод да се постигне успех, прибавља слабима ону вредност, коју имају јаки и коју тражи однос са спољним светом.

Задругарство почива дакле на здравој, јакој основи, а служи се методом у раду, који данас једино успева.

Да видимо сад чиме се задругарство особито

препоручује држави као подстрекачу и помагачу напретка и благостања друштвенога.

Видели смо да је држава позвана да се стара о срећи својих грађана и да изазива и олакшава напредак њихов.

Држава ову своју улогу може вршити тројако: (1) стварајући погодбе за повољну делатност појединих лица и потпомажући ова лица уколико се она сама не могу у томе своме делању о добру и срећи својој помоћи; (2) стварајући погодбе за повољну делатност удружења појединих лица и потпомажући ова удружења уколико се она сама не могу у своме делању о добру и срећи својих чланова помоћи; (3) најзад улазећи сама непосредно у послове за добро и срећу својих грађана.

Ми ћемо све ове функције подврћи данашњим погодбама и редом ћемо прегледати сваку за себе како приања и колико задовољава потребе данашњег економскога развитка и живота. Разуме се да ћемо се ми овде руководити искључиво приликама и интересима земљорадничкога живља.

Сувремене земљорадничке прилике захтевају да земљорадник производи много, да производи добро, да производи јевтино, и да своје производе продаје пробитачно. То тражи стицај свих прилика у којима се данашњи земљорадник налази: развијенија техника земљорадничка, веће личне потребе, утакмице других земаља, многе и силне организације свих оних привредних чинилаца с којима земљорадник долази у додир било као купац или као продавац, најзад и сама држава својим модерним уређењем и животом.

Међутим, већа и боља производња тражи веће спреме за рад, већу количину и бољих оруђа за производњу.

Јевтинија производња тражи да је сељак кадар да подеси своју привреду тако да с мањим утрошком постигне већи доходак, и — што је

важније — да је кадар да води и изведе извесну политику прихода у односима својим с тржиштем.

Пробитачна продаја тражи да је земљорадник кадар да прода на време, на згодно место и по добру цену своје производе или, као што смо мало пре казали, да је кадар да води и изведе политику прихода у односу своме с тржиштем.

Ако оставимо сад на страну питање о стручној спреми, за коју је несумњиво позвана само и једино држава, све остало упућује земљорадника на самога себе, јер само он може најбоље да зна своје потребе као што треба и да чува и брани своје интересе како ваља.

Земљорадник треба сам да се снабде новим и бољим оруђима за рад.

Он треба сам да веже и одржава везу са спољним светом као купац.

Он треба сам да постигне ту везу као продавац.

Међутим појединоме земљораднику то је данас апсолутно немогућно.

Снабдевање новим и бољим оруђима за рад тражи знатан капитал, знатно већи него што се земљорадник икада служио.

Везе с тржиштем траже нарочиту подобност и умешност и, што је особито важно, траже већу набављачку моћ и већу продавачку снагу, него што је има осредњи или мали земљорадник.

Овај ће се услов врло лако разумети, а он важи исто тако и за набавку капитала — новаца — ако се баци макар летимичан поглед на обим и развитак модернога тржишта, и на организацију осталих чинилаца с којима земљорадник долази на тржишту у додир. Од негдашњег малог меснога тржишта, развило се велико земаљско тржиште, а од земаљскога, разгранат и јевтин саобраћај и многобројне везе које се данас лако одржавају најновијим саобраћајним средствима — телеграфом, телефоном — развило се огромно, недогледно светско тржиште. Некада је земљорадник но-

сио своје производе на најближу месну пијаци и добијао за њих цену, каква се у ондашњим приликама најбоље могла добити. Његов производ није улазио у шири промет, између њега и потрошача није било много станица. Данас земљорадникови производи иду у бели свет, потрошач је њихов чак на другоме крају земљином, а између потрошача и произвођача поређао се огроман низ посредника. Данашње тржиште не општи више са земљорадницима или не општи више како је некада општило; између тржишта и земљорадника појавио се огроман ред већих и мањих посредника, као неизбежна последица развита тржишнога; ови су се посредници везали између себе и створили организације, које су добиле светске и снажне облике. Те организације постале су данас неограничени господари на тржиштима, оне вештачки регулисавају цене: подижу и обарају их, оне су сила с којом се није лако носити. И док су се све те промене извршиле и оствариле на тој страни, земљорадник, маса земљорадника, остали су на ономе истоме ступњу у односима својим с тржиштем на коме су се налазили када нису били ни за стоти део упућени у тој мери на тржиште. Та се маса још служи методом који је вредео у негдашњим продајама. Она излази данас у борбу распрснута, поцепана; сваки њен војник бори се за себе, док према свакоме таквоме стоји посредништво као збивена организована безлична маса.

Све ово вреди у истој мери за земљорадника — набављача.

Било је време када је земљорадник мало што набављао ван своје привреде. Ну то је време било и прошло, данашњи земљорадник има много потреба, које сам у својој привреди не може да подмири, и које га упућују на нарочите продавце, на тржиште, које се понајлак развило до светских размера. Шта више данас се у свету мери ступањ развита земљорадње по количини ових набавака.

Боља оруђа за производњу данас може земљорадник добавити само ван своје привреде. Плуг и брана, које је сам земљорадник градио и које још где и где сам гради, не увећавају нити побољшавају производњу. За то су потребна савршенија оруђа, а њих може данас земљорадник набавити само ван своје привреде. Међутим за многа од тих оруђа земљорадник је веома далеко од њихова произвођача. И овај је толико велики да неће да општи са сељаком. Ова околност, силом самествари, створила је читав низ станица између земљорадника и крупнога израђивача и изложила земљорадника огромним тешкоћама и опасностима. Све те станице земљорадничкова намирница мора да прође док стигне до њега. На свакој станици цена намирници се мења, расте, тако да док доспе до купца — до земљорадника — она се не може ни поредити с првобитном ценом, док још није наишла ни на једну станицу. Ну, бива и нешто горе. Како није у целом свету само један крупан израђивач намирница и није само један правац станица који води купцу, већ има за сваку намирницу безброј израђивача и безброј станичних система, то се природно јавља између њих утакмица, борба око отимања купаца, и у тој борби често се не бирају средства. Површноме посматрачу изгледало би да је ова борба добро дошла купцима и да ови ништа боље не би требало да желе него да она буде све јача и све безобзирнија. Али није тако. Све дотле док се та борба води а купац стоји усамљен, он не може из ње да извуче никакве користи. Јер, како се у тој борби често прибегава и таквим средствима која нису часна, усамљени купац је у опасности да настрада у корист несавеснијега борца. Тада купац купује лошију каквоћу, лажну робу, која је јевтинија и потпомаже несавеснога на штету савеснијега борца.

Шта нам казује ова слика с данашњега сувременога тржишта ако не то, да је оно измакло далеко од стања у коме се налазе погледи масе.

земљорадника на начин набавака. Читава мрежа станица поникла је да лови и што више исцрпе у своју корист набављачку снагу земљорадничкову, читав низ организација појавио се који потпомаже и ојачава ову тежњу, све се то креће и дела смишљено, трезвено, свесно својих смерова и чврсто организовано да што смера и оствари, док земљорадник ступа пред том збивеном и организованом масом сам, неумешан, неорганизован, као што је ступао када није имао ни приближно данашњих додира с тржиштем и када ово ни из далека није било овако развијено и организовано.

Може ли, у оваквим околностима, да се допусти да је довољно да свака јединка сама засебно оперише? Ми држимо да је одговор сам по себи доста јасан и да не треба тражити много речи да би се још јасније ствар представила.

Па ипак ми ћемо навести још некоје појединости, које с друге једне стране ову ствар осветљавају и објашњавају.

Маса земљорадника живи одвојено и далеко од утицаја прогресивних идеја и начина привређивања. Та удаљеност задржава је у напредовању и држи је умногоме на ступњу који не одговара данашњем светском развоју и развоју нашега властитога јавнога живота. Међутим док маса народна тако чами, све око ње корача брзим корацима, напретци сустижу један другога, потребе се нижу и увећавају. Сваки нов дан доноси нов напредак у свету. Сваки такав напредак доводи у већу зависност нашу масу према туђину. Свака таква зависност представља унапред изгубљену битку. Време иде својим природним током и не брине се много о онима који о њему не воде рачуна. Оно и не може да води рачун о томе, за то су позвани људи и њихово је да се брину да им време не утекне а да се користе поуком коју оно носи. Нашој средини потребни су такви људи. У нас се мора пазити не више на године и месеце него на сваки дан, на сваки час, и сваки се

тренутак мора употребити да би се у маси народној подстакло што живљи и што бржи преображај. Ми морамо хитним корацима да интензивирамо производњу. У нашу зачмаљу и некултурну средину ми морамо да унесемо луч јасне, интензивне светлости. У нашем забринутом и обескураженом народу морамо да поставимо дух бадрости и самопоуздања. У свему се мора радити брзо и смишљено, једновремено на све стране и у разним правцима, морају се употребити сва средства која стоје на расположењу, те да се клонули духови пробуде и да се активност и плодност јаким и енергичним личности што више и што боље искористе за добро већине.

Може ли се овај окрет очекивати од самих земљорадника, од растурених земљорадничких јединака, које блуде по мраку средњевековне земљорадње и земљорадничких одношаја, и које сваки додир с модерним спољним светом само још више опржи и баца назад у беспомоћну личну непомичност и клонулоост? Свакојачко — не. Осамљени земљорадник није кадар да сам зачне и изведе овај преображај. Пре свега он нема у себи духовне снаге за такав покрет. У маси је земљорадник још неорганизован, утицај јаким личности отежан је а често и немогућ, продирање нових идеја упућено је стазама и спроводницама, које их никад не предају народу у правој светлости, него увек измењене и изопачене. Маса наша не живи животом и не храни се идејама које крећу и одушевљавају више слојеве нашега друштва. Зато се из њене средине данас не јављају више духовни и друштвени пионири, као што је то бивало за времена једноставнијих и простијих односа међ појединим редовима и установама. Зато се такви јунаци још задуго неће јавити докле се год културни ниво народа не издигне мало више у сразмеру културнога нивоа градских и виших слојева. И зато ће свако очекивање, да се појединци из такве

средине сами и појединачно помажу и преображавају, бити вазда само траћење времена и пражно зававање од данас до сутра.

Али и онда, када би појединац, по духовној моћи својој, био кадар да схвати потребу и прешност овога окрета, он не би био у стању да много што допринесе самоме окрету. Преображај, какав је данас потребан земљорадњи, не врши се појединачном снагом. Та је снага немоћна у данашњим привредним приликама. Та немоћ долази колико од саме ништавности власништва појединаца, од ограничености у њиховим набавкама и продајама, од оскудице у капиталу, толико двапут више од самога развитка тржишта, организација других привредних редова с којима земљорадник долази у додир и од организованости страних земљорадника. Ту немоћ су друге културне земље давно опазиле. И ми данас видимо, где све културне државе потпомажу развитак и делање задруга земљорадничких, јер је живот показао да оне имају више подобности за подстрек и преображај производње, да могу боље и успешније да се понашају према тржишту и његовим организацијама, него ли што је то кадар и највећи и најпросвећенији земљорадник сваки за себе. Данас је јасно као дан да су усамљени, распрснути и неорганизовани земљорадници најозбиљнија сметња напретку. Они задржавају прогрес и успоравају државну сарадњу на буђењу и потпомагању земљорадње. Немамо ли за ово најбољу потврду у нашим властитим доживљајима? Није ли наша држава чинила такође што-шта за унапређење земљорадње; нису ли то исто чинила поједина самоуправни тела; колико је новаца досада издато с једне и друге стране на тај смер; па какве резултате видимо отуда? Особито какве резултате видимо у сравању с оним што су чинила и постигла слична тела на страни али уза сарадњу и потпору организованих земљорадника? Свеколика делатност наше државе била је вазда упућена изо-

лованим јединкама, напротив акција Немачке, Француске, Данске, Русије итд. била је вазда упућена организованим јединкама. Свака држава која је радила као наша, мање је урадила на препорођају и унапређењу земљорадничком, него што је урадила, рецимо Русија или Ирска, које су од најсиромашнијих крајева и од најнепросвећенијих земљорадника, али служећи се не њима индивидуално већ њиховим организацијама, за кратко време постигле да преобразе читаве крајеве и од беспомоћних сиромаша да створе озбиљне такмаце напреднијих туђих земљорадника. Уколико више улазимо у сплет земљорадничкога питања, утолико се све више уверавамо да се огромни напретци у маси страних земљорадника, поред добро уређене стручне и очигледне наставе, имају приписати поглавито широком, темељном и свестраном организовању земљорадничком. Гдегод је земљорадник урадио што добро, гдегод је постигао видна успеха, урадио је и постигао је јер је био здружен. Изиђите данас на које хоћете напредније тржиште на страни и на њему ћете видети да земљорадник свугде успева у мери у којој је организован. Немачки, дански, ирски, сибирски итд. земљорадник успео је на тржишту тек онда када се најпре на дому своје организовао. Организација на дому дала му је могућности да промени своје начине рада и поступака, она му је дала снаге да друкчије општи са својим лиферантима и купцима.

Усамљена је јединка, дакле, некадра за окрет и преображај, који предстоји земљорадњи. Она је немоћна данас ни да прихвати државну сарадњу, када би се таква сама понудила, а и када би је прихватила, не би показала онога утицаја и оних последица, какве је показала државна интервенција с наслоним на слободне организације земљорадничке. С тога се с те стране немамо надати бозна каквим изненађењима и можемо је слободно оставити да послужи као грађа за другу једну, нову творевину, коју, као што смо видели, траже

све прилике данашње и која је једино кадра да се у тим приликама нађе.

Али, ако се то не може очекивати од растурих јединака, не може ли се ангажовати држава са својим органима да она тај окрет крене и изведе?

У погледу стручне спреме, која је неминовно потребна земљораднику, државна је акција најмоћније да овај окрет подстакне. У њеним су рукама огромни извори, она располаже влашћу да наређује и приморава, она има сва средства која су потребна за решење овога задатка. Шта више модерна држава не чека дуго да се на ту задаћу своју подсећа. Кад се на Западу опазило да су редовне земљорадничке школе спор пут да се унесу у масу потребна знања за бољи и интензивнији рад и да у самој маси народној има највише елемената за отпор свакој новини, државе су одмах допуниле и усавршиле свој васпитни систем, и упутиле су самој маси високо образоване учитеље да у њој, на лицу места, где је отпор највећи, где је незнање најцрње, где је лед најдебљи, разбију и прокрче пут новинама.

Али не стоји исто тако ствар и с повећањем и побољшањем производње и с додирима купачким и продавачким на тржишту. Васколика акција у овоме погледу везана је с многим и разноликим чиниоцима, који су ван земљорадника и државне власти. Пре свега модерна држава није уређена за такву непосредну акцију. Она има многих задатака и ван тога, а да би могла и тај задатак да прими на себе. Ну да се претпостави да се држава преуреди у томе смислу да постане један велики апарат за набавке и продаје, ипак преко кога ће она све то радити ако не преко изолованих јединака. Међутим, ми смо видели како стоје те јединке према новинама и подстицајима који долазе споља. Оне су некадре да брзо приме идеје, које се несравњено лакше уносе у организоване средине. Оне су пре-

прека живљој државној акцији и онде, где је та акција заиста срачуњена, разложна и корисна.

С друге стране држава мора да дела преко нарочитих и многобројних органа. Ну ми знамо како је тешка и незгодна таква делатност. Тешко је пре свега наћи и створити такве органе, који ће разумети како ваља мисију државну и који ће свугде делати у истоветном правцу и духу, а још је теже отворити врата таквим органима у срцу и у души масе земљорадничке да их ова предуреће без зебње и без неповерења. Али је изнад свега тога тешкоћа у самој природи тежачкога живота и пословања. Тај је живот подложен непрекидним променама. Час је неко ново семе, грло или справа прокрчило себи пут у село и изазвало неминовне промене у раду и поступцима, час је нови пут дао јачега полета једној а мањега другој земљорадничкој грани, час је опет нека болест стоке или биља донела промену у читавоме реду послова и произвођења на селу итд. Све те честе промене траже велику гивкост и окретност, брзу увиђавност и одлучност, неодгодно извршавање и материјалну могућност, међутим државни су органи, као што се зна, ограничени у својим поступцима, њихова је иницијатива потчињена претходним студијама и одлукама виших инстанција, њихова је одлучност и активност спора, трома, увек задоцњена. Пређашњи ирски министар земљорадње, *Г. Хорес Планкеиш*, лепо је окарактерисао ову акцију назвавши је тромом корњачом, док је, вели, слободна, организована акција самих земљорадника окретна лисица, која се брзо одлучује и довија. Уосталом примера за ову потврду не изостаје ни у нашој ближој околини. Румунија је покушала да реши питање о земљорадничком кредиту о својим, државним средствима и помоћу својих, државних органа и установа. Она је дала много милијуна својим земљорадницима, узела од њих све могуће гаранције, и кад су сви милијуни били пласирани, онда је

увидела да је земљораднички кредит остао нерешен. Наша друга сусетка, Бугарска, огледала је такође да реши питање о земљорадничком кредиту својим, тј. народним средствима, која су била у њеним рукама. И она је дала земљорадницима много милијуна, а да би била приступачнија отворила је филијале по целој земљи, па чак, једно време, агенције и по већим општинама. Али ни то није помогло, милијуни су у народу, народна су многа имања у рукама државних органа, али питање о земљорадничком кредиту није решила. И у једној и у другој земљи сад решавају то питање сами земљорадници, организовани како то сама ствар за успех свој захтева. Оваквих примера могли бисмо још дуго ређати, па можда не само ван него и у границама ове уже заједнице Србинове. Ну, држимо, да је довољно и ово, па да сваки увиди, да је држава немоћна да сама својом непосредном делатношћу прихвати и решава овакве задатке. Најзад нису само привредни послови, већ васколики живот земљораднички у земљи потребује побољшања. У маси земљорадничкој зацарило се неповерење, непоуздање, зла слутња ухватила је дубоко корен и убитачним предрасудама створено је широко плодно земљиште. Шта може држава ту да помогне са својим гломазним, равнодушним и тромим бирократским апаратом? Може ли тај апарат да осећа невоље и зла, које производи оваква духовна средина? Међутим без лечења те болке, без пречишћавања те загушљиве атмосфере, без отклањања тих кулних клица не може се зачети ни извести никакав преображај ни на материјалноме, економском пољу.

Сасвим друкчије ствар стоји у местима, где има слободних организација земљорадничких. Ништа тако не пада у очи у селима, где има земљорадничких задруга и где су ове ухватиле дубљега корена, као пут којим се задружна акција проширивала и проширује на свеколики живот земљо-

раднички. Људи, који су се скупили у заједницу ради пословнога интереса, редовно су вазда употребљавали и употребљавају своју организацију и на друге потребе своје. Ту се приређују седељке и предавања, уређују се књижнице и читаонице, заснивају се задружне апотеке и одвикава се свет од бапских лекарија, буди се успавани дух српскога сељака и челичи личност, индивидуалност, утицајем јачих јединака. Мало пре смо навели каква је огромна разлика у производњи и односима с тржиштем између организованих и неорганизованих земљорадника. Та је разлика тако велика да су културне државе на Западу предузеле све мере, не жалећи никаквих жртава, да им земљорадњу не надмаши и не оштети организованија земљорадња друге које земље. Чак је Енглеска, где се мали и средњи земљорадник давно изгубио, устала да створи ову класу на селу, и читав низ мера, у последњем буџету, предузет је да се подстакне и потпомогне здруживање ових земљорадника! Западне су државе врло добро уочиле своју немоћ према земљорадничким потребама и све своје мере, укупност мера својих у интересу земљорадње довеле су у склад и заједницу са задружним покретом. И, заиста, ако држава неће да пренебрегне своје културне задаће према земљорадњи, ако у истини хоће да помогне да се та грана народнога благостања развије и унапреди, ако хоће да остане верна начелу да свугде онде притекне у помоћ где сами грађани не могу довољно и потпуно да се помогну, онда се у земљорадњи то не може друкчије постићи, него у складној заједници између државе и задругарства. Задругарство је економски инструменат виши и бољи од бирократскога; оно је не само оружје за побољшање и унапређење привредно, већ и изврсно средство за васпитање масе народне, за подизање њенога моралнога нивоа, за побољшање васколикога живота раднога народа. Модерна држава не може се маћи без

овога помагача, модерне државе тако и воде да нас своју аграрну политику да вежу што већу сарадњу са овим покретом и да искористе што више могу ову плодну заједницу.

За нас је, после свега овога, несумњиво, да држава може своју задаћу према земљорадњи испуњавати и испунити само уза сарадњу задругарства. За потврду тога није потребно, надамо се, трошити више речи после свега, што је о тој ствари казано. Сувремена држава има да бира само између ова два пута: или да игнорише задружни покрет и продужи путем, којим иду остале бирократске земље, што значи толико исто колико и занемаривање земљорадње, или да прихвати сарадњу слободних земљорадничких организација, што значи да уђе у пуно извршивање своје културне задаће према највећем делу становништва. До овога закључка доводи нас држање и кретање свих културних држава у свету. У свима тим земљама држава и задругарство корачају рука под руку, у свакој је тој земљи напредак и успех земљораднички постигнут у оној мери у којој је ова сарадња и узајамна потпора постигнута. Најзад до тога нас закључка доводи и наше властито искуство, које је утврдило да је задружни покрет имао вазда успеха у нашој земљи кадгод је државна аграрна политика имала правилну оцену за њ и, обратно, да је државна аграрна политика имала вазда успеха кадгод је потражила сарадњу и потпору нашега задружнога покрета. После свега овога јасно је, у каквом односу треба да је држава према задругарству. Тај однос треба да је на првоме месту *савезнички*. Савезнички у томе смислу, што је задругарство најбољи сарадник и помагач државни. Држава не може свугде сама да стигне, она има много задатака, и уколико се друштвени живот више развија уколико су ти задатци све бројнији и све већи. Без задругарства привредна акција државна увек је у застоју. Зато напредне културне државе и траже

у добровољним организацијама, народним потпоре и сараднике. Задругарство је највиднији и најлојалнији сарадник државни. Оно се не руководи револуционарним методама, не одриче основе на којима почива данашње друштво, не ремети правни поредак нити тражи неке изузетке за себе, већ се прилагођава свему што постоји и тражи само подједнаку правду — за себе као и за све друге облике у економскоме животу. Његова је снага у одабирању воља и енергија, које оно врши, у ономе нејасноме психолошкоме утицају коју заједница, група врши на своје саставне јединице, у колективној акцији, коју оно оличава и представља. Оно је економска сила, с којом се ни једна друга приватна не може мерити. Оно је психолошки чинилац, кога нико не може заменити. Оно је морална тврђава коју нико не може разрушити. Гледом је ко покушао да дође у сукоб с тим покретом, свугде и увек је испадао један исти резултат: покрет је побеђивао, нападач је ишчезавао. Та и таква снага даје се употребити за све културне и мирне смерове. Она је изврсно оруђе, када се држава уме њиме користити, омиљени сапутник и другар масе, када држава пренебрегне своју улогу према овој. Шта је задругарство досад учинило мало је што бројеви показују у годишњим извештајима. Ти су бројеви резултат напрора само краткога периода. Али ван тих бројева има друга једна мера, коју свако не види, а која говори речитије, него сви извештаји и сви баланси скупа од 1894 године до данас. То су они успеси у повећању и побољшању производње, у политици прихода нашега сељака и у његовим погледима на људе, друштво, државу, човечанство. Пре задружнога покрета мало је сељака било приступачно бољем семењу. Задруге су рашириле ту употребу у најзабаченије кутове. Пре задружнога покрета није преко целе године улазило у села више од две-три стотине бољих земљорадничких справа. Задруге су рашириле и ту употребу и

само оне набављају годишње неколико хиљада таквих справа земљорадницима. Пре задружнога покрета стока је у већине српскога сељака била слабија, лошија, било је мање. Задруге су рашириле држање стоке, потпомогле набавку боље, скренуле пажњу од чега зависи напредак и подизање сточарства. Немојмо се освртати на отресите Мачване, оставимо на миру довитљиве Подунавце, не дирајмо ни поносите Шумадинце, него приђимо оним крајевима, где је живот крајње заостао и неук народ сеоски, који није знао ништа боље од дрвенога плуга и препотопске ралице, и ту ћете наћи данас смелу одлучност за послове и бољи рад, свеж поглед на опште добро и чврсту приврженост начелу комбиновања и организовања; тамо ћете наићи на стотине хиљада приновљених капитала, на десетине хиљада сачуваног новца, на стотине нових модерних плугова и др. оруђа.

И пре задругарства је било, додуше, ових набавка и уношења у села, али су оне биле мале, ограничене на незнатан број и споре у извођењу. Биле су ограничене, јер су биле скупе. Задругарство је постигло да обори цену свима земљорадничким оруђима. Семе, које се продавало по 2 динара, задругарство је појевтињало на 1.50. Плуг, који се продавао по 75 динара, задругарство је нашло за 51 динар. Жетелицу, која је продавана по 820 динара, задругарство је набавило за 480 динара. Парну вршалицу, која је продавана за 14.000 динара, задругарство је појевтињало на 9.500 динара. Таквим својим утицајем, оно је показало један нов облик штедње народу, допринело је уношењу бољих оруђа за рад у наша села и омогућило већу набавку и употребу истих. Јер док су високе цене умањавале набавку, умањена набавка одржавала застој у земљорадњи, застој у производњи потпомагао сиромаштво и назадак, сиромаштво и назадак слабило потрошачку и пореску моћ нашега земљорадника, задругарство је,

својом организованом и срећном акцијом све то изменило из основе. Ну оно није остало само на томе да организованом набавком утиче на нормирање цена земљорадничких намирница. Оно је од свих бољих справа, које су са стране набављене, ставило на расположење примерке домаћим предузетницима и подстакло их да их они овде израђују. Многе од тих справа сада се израђују у нашој земљи, и задругарство је најревноснији набављач њихов. Тиме је оно створило ново поље зараде домаћој радној снази, ова је у толико ојачала своју куповну и пореску снагу, од тога ојачања осетили су користи и занатлије, и индустријалци, и трговци, па и сама држава. И за све те услуге задругарство није ништа тражило нити узело себи. Оно је једини друштвени привредни облик који не иде за добићу. Његова је делатност до крајности несебична, родољубива, хумана.

Не заслужује ли такав покрет да се држава данашња понаша према њему као према савезнику у извођењу своје привредне и културне улоге!

Ну, поред савезништва, однос државе треба да је према задругарству *очински*. Очински у томе смислу, што је држава већа заједница народна, што има атрибуте којих ниједна друга заједница нема, што су јој на расположењу средства која цео народ прилаже и лиферије. Задругарство је први покушај да се најважнији привредни чинилац у земљи, земљорадник, организује и да тако организован узме учешће у подизању народне производње и одређивању цена на тржишту, учешће које је појединцима увек ускраћено. Без такве организације не може се данас ништа трајно за напредак земљорадње учинити. Узмимо примере из самога нашега живота. Држава је у своје време узела у заштиту власништво, својину, земљу нашега земљорадника. Тиме је у великој мери ускраћено било лихварскоме капиталу да учини своје, да поткопа основу најбројнијем реду

наших произвођача. Том је мером ускраћено само отуђивање извеснога дела власништва и она се могла административним путем извести. Али, је ли тиме отклоњено и оно друго експроприсање које не врши лихварски већ тржишни капитал? Може ли се и оно отклонити једним законским наређењем? То би значило да је држава кадра да регулисава потребе појединаца, да улази у сваки поједини акт сваке јединке, да прописује сваки однос на тржишту. То би значило застој и мртвило у привредноме животу. Ми смо ово цитање већ једном додирнули у току излагања о државној акцији за добро народно, и видели смо да је ту државно мешање немогућно. Одбране ове врсте не могу се вршити друкчије до само из средине самих заинтересованих. Та одбрана мора бити без принудних средстава, мора се кретати у границама закона који вреде за све, мора дакле бити легална, ако се хоће да очува прогресивна тежња у економскоме животу народноме. То је данас јасно за свакога и зато и видимо да све напредне земље такву одбрану признају и помажу, у пуном уверењу да тиме не чине никоме никакве неправде, узимајући на тај начин у исто време у заштиту слабе и беспомоћне јединке.

Али се дешава, да ова одбрана самих заинтересованих, није увек и за све прилике довољна. Треба ли држава тада да приђе и ојача својом снагом, својим средствима ту одбрану? Свакојачко да треба. Потпора државна се даје у таквом случају на основи начела допуне добровољних напора за опште добро. Држава је позвана да се стара о добру својих грађана. Она је позвана да потпомаже све мере које иду на ојачање и развитак напретка и благостања грађана. Њена је улога да не запусти ни једне мере, ни једнога средства, ни једне воље која би донела добра и среће макар најмањем броју њених грађана. Међутим задругарство унапређује привреду великога броја грађана, оно увећава богатство, подиже бла-

гостање, развија интелектуалну снагу у земљи. Према томе када држава прилази у помоћ „одбрани заинтересованих“ она унапређује привреду великога броја, увећава богатство, подиже благостање, развија интелектуалну моћ народа. У погледу земљорадње ова је државна потпора потребнија, него игде на другоме месту. То је најзаднија грана привредна у нас. Наш сукоб с Аустро - Угарском открио је до краја колико је та грана била занемарена. Додуше, рекли смо, држава је обезбедила извесан минимум земљишта земљораднику. Та је обезбеда у своје време сачувала посед сељачки од експроприсања лихварскога капитала, и одржала поделу својине која не задаје велике бригае. Али је мала данас корист отуда што сељак има своје земље, ако је он осуђен на беспомоћни изоловани привредни живот. Ни средња ни мала својина, облик својине где већина има своје земље, не помаже, ако се не промене начини рада и општења с тржиштем. У свима земљама у свету то су најбоље показале статистике и анкете земљорадничке, где су чињене. Утврђена је истина, да је успех средње и мале својине свугде потчињен развитку и успеху задругарства. Она је сигурна у оној мери у којој је развијено задругарство. Држава, која помаже земљорадњу, логично треба да помаже и задругарство земљорадничко. У осталом није само земљорадња данас упућена на потпору државну. Њу траже занатлије, индустријалци, трговци. И држава је свима указала своју потпору, некима мање некима више, али ни један тај ред није остао незадовољен. Шта више, може се рећи, да је држава највише потпоре указала имућнијим редовима. Тим је редовима држава првенствено дала многе милијуне, које је пре тога прикупила од народа, где је новац и иначе редак и скуп, и пренела у Управу Фондова; њима је пружи́ла исто тако много милијуна преко Народне Банке. Држава је дакле указала најобилније потпоре имућ-

ним редовима. Утолико пре је упућена сада да се сети сиромашнијих редова. Јер, када држава указује такве обилне потпоре онима, који су и без тога снажни, било би, заиста, неприродно, да не кажемо грешно, када би се према земљорадњи — која је основа свима др. занимањима у нас, која је темељ државнога живота — друкчије понашала. Чувени Лујђи Луцати, данашњи председник министарства у Италији, казао је ту скоро, када је поднео предлог да се оснује банка за потпомагање задругарства: „Држава је преко великих емисионих банака, као што јој је и дужност била, пружи́ла кредит моћнима, снажнима, имућнима; она је дужна, по примеру других земаља, да потпомогне сада и потиштене и смерне, допуњујући, на тај начин, свој друштвени позив и простирући светлост своје оправдане потпоре подједнако над богатима као и над сиромашнима.“ Потпора је државна овде утолико умеснија, уколико је несумњиво да је државно помагање земљорадње осуђено на немоћ без суделовања задругарства. Она је тим више оправдана и корисна, што задругарство није какав затворени и неприступачни покрет, већ покрет који користи и задругарима и незадругарима. Земљорадња није занимање, које се може сакрити од туђих очију. Све што се ту ради, отворено је и приступачно свима. Сваки напредак у крилу задругара у исто време је углед и школа незадругарима. Када задругарство утиче на цене пијачне, повољнијим ценама користе се и незадругари. Када оно крене какву нову индустрију, то је отворена школа свима земљорадницима.

Ну, ако је несумњиво, да држава треба да се понаша према задругарству очински, да ли је оправдано да то „очинство“ нема својих граница? Задатак, који је узело на себе задругарство, јесте да развије и ојача привредни карактер нашега земљорадника, да развије и оснажи физичку и духовну енергију у њему, да пробуди самопоздање у њему и да га оподоби да развије до крај-

њих међа срећу и благостање у земљи. Самим овим задатком одређен је карактер државне потпоре. Држава треба да чини све, што ће потпомоћи жеље и намере ових напора, а што они сами не могу да учине: било што нису довољно кадри за то или што није у њиховој власти да то учине. Али држава не сме да чини ништа, што би овај задатак слабило. Њена највећа вештина мора бити данас да у привредном животу народном подстакне што више може мере и установе, које јачају личну одговорност једнака и пењу привредну моћ свакога појединога лица. Државна потпора мора бити таква, да потпомогне добровољне напоре да ови сами изврше намере, које је цео културни свет означио као успешније од свих државних непосредних корака. Она мора, доследно, опрезно да се чува да не учини ништа, што би умањило одлучност и енергију ових напора. Где је овде права мера, ваља да каже она грана политике, која је позвана да проналази путеве и мере за подизање и унапређење привреднога живота народнога. За нас је једно несумњиво, а то је, да се поправка нашега земљорадничкога стања не може извести друкчије, него ако се разумно сложе самопомоћ с државном помоћу. Какву и колику „помоћ“ разумемо ми овде, казаћемо мало доцније.

Али, и ако је овај одношај државе према задругарству у целој културној свету признат као потпуно нормалан и оправдан, и ако је ова конструкција односа просто пренесена из стварнога живота целога просвећенога Запада, ми се не заваравамо очекивањима да се неће ма с које стране појавити ма каква сумња или неверица у оправданост ових односа. Може ко питати: да ли је држава баш позвана да потпоможе организације једнака? Може се подићи приговор против такве потпоре из кругова, који сматрају да су им интереси општењени интервенцијом ових организација? Зато ћемо се осврнути и на ове могућ-

ности и покушаћемо да проучимо и претресемо у колико такви приговори могу бити умесни.

Прво: да ли је држава позвана да потпоможе организације једнака? Када се здруже, нпр., неколико капиталиста да дају новац под интерес или неколико милијунара да утичу на повишавање или обарање цена неким производима, и када се, да би сузбиле штетан утицај тих здружења, истакну према њима организације произвођача, потрошача или оних којима је новац потребан, треба ли држава да потпоможе и олакшава здружења капиталиста и милијунара? Свакојаконе, јер се ни капиталисте ни милијунари нису здружили да бране свој опстанак већ да јаким споразумима својим притисну многе хиљаде људи и да опстанак много њих доведу у питање. Сасвим је друго нешто задругарство. Оно не иде за тим да потчини друге, нити да завлада приходима хиљаде људи, нити да слаби произвођачку и потрошачку снагу масе народне. Његова је улога намењена општем добру, његова се делатност креће у области општих интереса, његова је тежња — не као у капиталиста незаслужена добит — већ да сачува велики број, масу народну од давање ове — незаслужене — добити. „У овоме погледу улога задругарства врло мало се разликује од демократске државе. Јер и једно и друго раде на истоме пољу, и једно и друго теже — и ако независно и разним путевима — једној истој мети, и једно и друго раде о срећи и благостању *народном*“, подижући његову производњу, бранећи плод његова рада од неправедне пљачке, подижући духовни и наравствени ниво масе. Разлика је више у поступцима, јер док се прва служи силом и приморавањем, задругарство култивирало слободно одређивање.

С овога гледишта добија питање: да ли је држава позвана да потпоможе организације једнака? сасвим одређени изглед. Држава није позвана да потпоможе оне, који су сами себи до-

вољни. Она не треба да помаже онима, којима је смер потчињавање и плачкање народно. Она је, шта више, позвана да, разним мерама, обуздава ове тежње и да потпомаже све оно, што иде на одбрану народне масе. Њена је срећа у срећи великога броја. Она не сме бити класна, ни само оних, који су богати и обезбеђени. Она мора бити свих. Није само етички разлог, који упућује данас државу да овако поступа, него зато говоре и социјални и привредни разлози, а изнад свега на тај пут одређује државу њена властита будућност, јер грађани не постоје више ради државе, као што се то сматрало у Средњем Веку, већ држава ради њих, и јер модерна држава не може ни замислити своје среће и своје моћи без среће и без моћи своје целине. „Држава је само облик, у коме народ исказује своје јединство и своју акцију, а садржина, језгро, све и сва у држави јесте народ“ (Паулзен.). „Привредна делатност разних врста задруга, вели Филиповић у својој „Аграрној политици“, постала је толико замашна, и тако неодољива и неизбежна, да нема готово поља на коме не би било задругарство заступљено. Задругарство је из основе променило индивидуалистички карактер, који је слободна утакмица утиснула економскоме животу. Његов је значај порастао у тој мери, да нема данас културне државе која не би увиђала његову важност, која га не би угодним законским и другим мерама потпомагала и која не би тежила да задобије његову потпору и сарадњу у својој привредној политици.“

Друго: али да задругарство заиста не штети интересе другог кога реда? У томе смислу често се чују гласови из круга трговачкога и индустријскога. И ми ту појаву потпуно разумемо, као што разумемо побуде из којих потиче. Ти исти гласови избијали су у прво време на Западу, и држали су се све док нису опажена дејства задругарства. А чим је то опажено, чим је опажено да задругарство, подижући благостање на селу,

подиже у исто време куповну и потрошачку моћ већине народне, гласови су умукли, а индустријалци и трговци постали су пријатељима земљорадничке кооперације. Тако се сада тамо не гледа више на задруге земљорадникове као на какав класни покрет, већ као на покрет народни, који доноси добра свима, задружна мисао сматра се као заједничка мисао, као што је мисао да отаџбина треба да буде независна, да у држави мора бити закона и реда, да мора бити правосуђа, полиције, војске итд. Овај окрет у погледима на ствар, сасвим је природан. И индустрији и трговини потребни су потрошачи. Куповна снага ових последњих зависи од њихове произвођачке снаге и од тога колико они могу да сачувају своје приходе. Како задругарство потпомаже и једно и друго, то оно посредно ојачава куповну моћ потрошача. Јака куповна моћ ових последњих, најбољи је подстрек за развитак индустрије и трговине.

Што се особено наше земље тиче, задругарство је задужило још више домаћу индустрију и трговину. Продуктивна снага нашега земљорадника није ни за четвртину продуктивне снаге, рецимо немачкога или францускога земљорадника. Слаба произвођачка снага 84% грађана не значи мало за интересе домаћих индустријалаца и трговаца. Међутим, није лака ствар да се та снага подигне и ојача. Особито није то лако у земљи, где има врло мало одлучних и усталашних људи. Земљорадничке задруге су устале да те људе нађу. Оне су прве у нашој земљи узеле да конструишу једну позитивну и плодну заједницу између ретких и ванредних духовних и моралних енергија и непросвећене, троме, обескуражене масе народне. У свакој другој земљи тај би посао ишао лакше. У нашој, где је већина оријенталски неосетљива према својим економским и интелектуалним интересима, он је наишао на недогледан сплет препрека, сметња и заседа. Сме-

тали су и они, који су требало да помажу. Па ипак, крај свих тешкоћа и задржавања, задругарство је у нашој земљи успело да отвори ново поље рада извесним индустријама и занатима и да пружи досад трговини тридесет и пет хиљада организованих земљорадничких домова, чија је потрошачка моћ бар за половину — ако не више — већа, него што је била пре седамнаест година. То су факта, која се ничим не могу оспорити, факта која говоре убедљивије, него ма какви други разлози и погледи, да задругарство, не само не штети интересе ни индустријалаца ни трговаца, него их боље него ма какав други покрет друштвени помаже. Свесни трговци и индустријалци давно то већ увиђају.

Што се тиче онога реда људи, који мисле да уштеде, које земљорадници постижу помоћу земљорадничких задруга, иду из њихова цепа, као што су лихвари и зеленаши, њихова је опозиција још мање реална. То су природни противници оне политике, која сељака уцућује на његово властито самостарање о привредним интересима. То су противници свакога буђења сељакова, противници просвете, школе, противници просвећених људи и свега, што слободу и просвету жели и потпомаже. Тим противницима не мислимо ми да треба чинити ма какве уступке. Против такве опозиције бори се друштвени морал и закон у виду забране и осуде незаконнога, лишнога интереса. Та опозиција мора просто примити земљорадничку кооперацију — као вишу, народну потребу.

Овим смо, надамо се, разгледали све главније позиције, с којих би се могао бранити или оспоравати данашњи — сувремени — однос државе према задругарству, и утврдили смо, верујемо, колико смо умели и могли, да је такав однос и оправдан и неизбежан. После овога не мислимо се више задржавати на самом питању о умешности и потреби тога односа, које је, држимо, овим потпуно доказано. Него ћемо прећи на друго

једно, и последње питање, питање о томе: каква треба да је данас задружна политика модерне државе.

Државна кооперативна политика. Под државном задружном политиком ми разумемо све оне облике, у којима се јавља и у којима треба да се појављује државна сарадња и потпора у интересу задругарства. Тих облика има више, ну ми ћемо прегледати овде само најглавније и само у најглавнијим потезима.

Задружно законодавство. Прво што је држава позвана да учини за развитак задругарства јесте законодавство, које ће обезбедити слободан и правилан развитак задружнога покрета и регулисати све правне односе између свих чинилаца у задружноме племену. Такво законодавство ми имамо и оно, уз мале измене, било би веома погодна основа за слободно оснивање задруга у нашим селима. Нешто више требало би учинити за слободу кретања и делања задруга, јер је та слобода, изигравањем закона и самовољом појединих инстанција и органа власти, доста општећена. У појединостима преко је потребно да се упросте односи с државним првостепеним судовима, да се исто тако упросте односи с државним полицијским властима, да се — најзад — обележе ближе границе односа с општинским и окружним самоуправним телима. Све би се ово могло извршити неколиким краћим изменама и допунама у садашњем задружном законодавству.

Задружно васпитање. За развитак задругарства потребно је имати што више спремних и одушевљених пионира у народу. Ти пионири се могу створити праксом и школом. Први је пут спор, други је бржи. Ми не можемо чекати да живот створи пропагаторе и носиоце задружне мисли за целу земљу. Живот је такве носиоце понајлак

стварао у другим напреднијим земљама, али те земље имају друкчију историју и другојачи систем народнога васпитања и у њих је то стварање вршено знатно брже у економским приликама, које нису биле оволико истрчале као наше. Ми не можемо ићи тим путем. Ми немамо времена да чекамо да прилике, да живот сам створи те људе. Ми морамо да их стварамо сами, у школама, не чекајући да прођу још неколико покољења па да коракнемо напред. Држава у томе треба да помогне. Ако је у интересу државе да се задружна мисао развија, онда је најприроднији пут да се омладина васпитава у томе духу. Ми смо видели да се свака нова идеја несравњено лакше и брже шири у организованим заједницама, него ли међ распрснутим јединкама. Држава не може ниједним другим путем да унесе практичнога знања и метода у масу народну тако добро, тако брзо и тако успешно, као преко задругарства. Зато је она позвана да заведе задружну наставу у свима школама. Ако би тај корак био у први мах скопчан с каквим тешкоћама, да се распростре рецимо на целу земљу, оно га треба учинити бар онде, где се та настава лако може уредити. За сад је ствар могућно одмах извести на универзитету, у богословијама и учитељским школама, у свима земљорадничким школама, у школама занатским и трговачким, а нема сумње да би се поступно лако могла завести и у школама основним и продужним. За њих има нарочити метод, који потпуно одговара уму дечјем, коме је доста да зна и најобичније примере из задружне праксе и теорије.

Материјална помоћ. Овај облик интервенције државне има двојаки значај. Прво у скупоћи слободнога новца на селима и у градовима и друго у особитој природи земљорадње. Скупоћа новца општа је појава у нас. Њу је у многоме изазвала и сама држава, која је извршила у правом сми-

слу дренажу народних капитала. Сви народни фондови капитални повучени су из народа, где је новац и иначе редак и скуп, и однесени у Управу Фондова, одакле се по правилу и већином упућују неземљорадничким редовима, а врло ретко и посве мало и земљорадницима. Та се дренажа и дан дањи продужује и надзорне власти не трпе ни најмање задржавање фондовних капитала у народу, ни онда, када су ти капитални редовно и безбедно уложени код земљорадничких задруга. С друге стране особите прилике, у којима се налази земљорадничка производња и земљорадник, нису тако погодне за живљи придонезак приватнога новца. Та средина нема ни приближно оне привлачности за слободне капитале, какве видимо код индустрије, трговине с робом и трговине с новцем. То долази и од мање ренте, коју земљорадња даје, али је несумњиво претезнији узрок недовољна безбедност, коју приватни капитал налази у селима. Зато је у нас државна интервенција у томе погледу неизбежна. Она је, увидело се, неизбежна и у много богатијим и старијим земљама, јер ни једна од њих, почев од Русије па све до саме Енглеске, рачунајући и ту и њу, нису отказале своју потпору задругарству у овоме погледу. Шта више, све су те земље учиниле несравњено много више у томе правцу своје земљорадничкоме задругарству, него ли у нас. Утолико је оправданија потпора наше државе, имајући на уму наше изузетне прилике, као и факат, да је држава српска највећи дужник народни.

Ну, ако је несумњиво да је државна интервенција у овоме погледу неизбежна, имамо извесне резерве о начину и облику саме интервенције. Ми држимо да држава не треба да даје поклоне задругарству. Поклони се ту не траже и неугодни су. Место тога боља је позајмица, па макар она била и мања. Наш садањи систем у томе је погледу врло добар. Држава је дала један део свога фонднога новца на послугу задругарству и обе-

ћала је, законом о потпомагању земљорадничких задруга, да га неће тражити натраг докле год постоји задружна организација. За то време она не тражи никаквога интереса или, боље рећи, интерес је (највише до 5%) уступљен Савезу, што је сасвим природно, као накнада за ризик, који на Савез пада око руковања (позајмљивања и враћања) тим новцем.

Што се тиче величине ове потпоре, она је законом утврђена на два милијуна динара. Можда временом та сума неће бити довољна, ну засад немамо разлога тражити да се повећава.

Али, новчана позајмица није једина материјална потпора, коју држава може и треба учинити задругарству. Као сваки други привредни рад и оно потребује подстрека: Нарочито ово вреди за оне задружне облике, који узимљу коју прерађивачку грану у своје руке. У томе правцу државно сарадништво треба да буде много побудљивије. Ну ми ни овде не сматрамо да је оправдано тражити од државе да чини нешто више задружним предузећима, него што чини другима.

С тога када држава помаже разна привредна предузећа концесијама, повластицама, наградама и премијама, зато што су у почетку слаба да без тих олакшица и потпора буду, у равној мери је оправдано да по истом праву и разлогу помаже задружна привредна предузећа, док су она још нејака. Таква предузећа могу бити сва она, која прерађују сировине, која навикавају народ на нове привредне радове, штедњу итд.

Ова помоћ може бити у новцу, или у земљишту подесном за њихов рад, или у зградама јавним за смештај њихове радионице или канцеларије, у грађи из државних шума итд.

Порез, таксе, царина. Задруге не раде за добит. Задруге врше послове својих задругара и теже да те послове изврше што боље, што пробитачније, што правилније за своје наредбодавце.

Ако набављају новац, или оруђа за рад, или животне намирнице, оне их уступају задругарима по цени коштања, ако продају жито, млеко, грозђе итд. оне цену продајну уступају задругарима. Себи не задржавају ништа као добит, нити има у задругама лица, које добити тражи.

Таквога лица има у предузећима која раде за добит, којима није смер да подмире *своје* потребе, већ да, подмирујући потребе *других* — туђе потребе — добију што на томе послу. У овоме погледу задруге су особити привредни облик и, наравно, као такав не може потпасти под ону категорију предузећа, која производе добит, која зарађују и која су, с тога, по прописима закона обавезна да дају и порез на ту зараду.

Наш законодавац је добро уочио ову разлику између задруга и предузећа која раде за добит, и, сасвим разложно, ослободио је све задруге, *које не деле добити*, пореза на капитал, рад и приход. У истоме смислу задруге су ослобођене и свих такса у односима својим са свима државним и општинским властима. Ово је ослобођење, као што рекосмо, потпуно на своме месту и свако је у праву очекивати да ће оно остати као што је, утолико пре што, као што видимо, у задругама нема онога што вуче добит, нема капиталистичке основе, којој је смер прављење добити.

Што се тиче царине, ту сама задружна суштина не може да буде разлог за какве олакшице од стране државне. И појединац, кад увози предмете из туђине, који подлеже плаћању царине, дужан је да ову плати. Околност, што он те предмете не увози за продају, дакле за ћар, већ за своју личну или домаћу потребу, не утиче ниуколико на карактер увоза. Царину мора свако платити, па било да увози за себе или за продају. С тога разлога, задруге не би могле тражити, дакле, нарочито неко изузеће зато, што оне увозе плугове и др. справе за *себе* а не за ћар.

Али, држава је нашла разлоге, да инак учини

неке изузетке приликом увоза извесних предмета са стране када се ти предмети у земљи не могу израдити ни добити а потребни су да се крене какав нов посао, каква нова грана, какав напреднији рад, који ће увећати производњу у земљи и дати веће зараде домаћој радној снази. У томе смислу држава је давала и даје разне повластице појединим предузећима, којима их ослобођава од свих царина и царинских дажбина приликом увоза машина и првих сировина из туђине.

Држимо, да се на тој основи може и треба олакшати и земљорадницима увоз оних оруђа из туђине, која се у земљи не израђују, а пошто су задругари најнапреднији од свих земљорадника, то, ако икоме другоме у земљорадњи, њима би најпре требало ову концесију учинити. Јер, какав ће утицај имати таква олакшица? Бољим оруђима произвешће се више у земљи земљорадничких производа. Већа производња подићи ће благостање у земљи. Веће благостање у народу доће веће приходе и држави, и трговини и индустрији у земљи. На тај начин, богато би се накнадило оно, што је приликом увоза на царини изгубљено.

Држимо да је и овај разлог, поред ранијега, довољан, да се и земљорадницима учини, ако не већа, а оно бар онаква иста повластица, каква се чини индустријским предузећима на основи закона о потпомагању домаће радиности. Ако је народни интерес да се унапреди индустрија, још је много већи интерес народни да се унапреди земљорадња. Нелогично би било да интервенција државна буде ту неједнака. Колико је год земљорадњи потребна напредна индустрија, исто је тако овој последњој потребна напредна земљорадња.

Преноси. Као свима другим привредним предузећима и задругама су потребне олакшице и рефракције у преносу онога што им је потребно за привреду и онога што имају из своје привреде

да продаду. Шта више, могло би се рећи, да су ови захтеви с несравњено више разлога умесни код задруга, него ли код других приватних предузетника, јер док последњи раде по правилу за свој лични интерес, задруге раде увек за интерес народни, или бар за интерес великога броја грађана. Познато је да је много теже подићи једно мало индустријско предузеће у народу, да оно буде на његов рачун и под његовом управом, него ли десет градских крупних предузећа на индивидуалној, капиталистичкој основи. Међутим, гдегод је земљорадничка индустрија донекле успела, успела је утолико уколико је организована на задружној основи. Прерада млека, прерада меса, у свима културним земљама задружно је уређена. Али ће се ове мале ссооске индустрије мало рентирати, ако се олакшице, које се чине крупним градским индустријама и транспортима, не чине и њима. Држава је позвана да се забави овим питањем и да, када се већ прерада извесних земљорадничких сировина мора чинити само у непосредној близини произвођачкога места и само на задружној основи, учини што може веће олакшице промету, преносу ових израђевина. Уосталом, продаја је крајња мета све данашње производње на селу, па кад је тако, онда ће се напредак земљорадње само тако у истини подстаћи и потпомоћи, ако се потпомогне пренос, тј. лакша и угоднија продаја земљорадничких производа и прерађевина.

Исти овај разлог вреди и за пренос оних предмета, који су потребни привреди задружној. У томе погледу ваљало би, држимо, што пре поправити једнострано и погрешно решење из 1909 године, којим је укинута задругарству олакшица у преносу пакетских пошиљака. За овај захтев има и сувише разлога; уосталом, када држава налази разлога да чини олакшице у вожњи радницима, који путују да пласирају своју радну снагу, толико исто, ако не више, треба да олак-

шава пренос артикала, који дају занимања и зараде радној снази у већем делу земље и на самоме месту.

Непосредне набавке. Има предмета, који су за другима потребни, а који се само од државе могу купити. Исто тако има производа, који су држави за војску, полицију, осуђенике итд. потребни, а које задруге или њихови задругари продају. Веома је корисно и за једну и за другу страну да се ове размене олакшавају и претпостављају. У првом случају задруге би добијале увек државне артикле из прве руке, дакле јевтиније, у другом држава би подмиривала своје потребе у храни, пасуљу, месу, сену, слами итд. такође из прве руке, дакле јевтиније. И у једном и у другом случају била би земљорадња потпомогнута, а како та помоћ не би државу ништа стала, а можда би јој и непосредно користила, то би било оправдано, када би држава предузела мере да се ова веза озакони и оствари. Држава не треба да пропусти ни једне прилике када би могла да користи задругарству, као што с друге стране ваља да избегава све што би га могло дискредитовати. Ми већ знамо, да је задругарство најоданији помагач и сарадник државни.

Задружно представничтво. Државна задружна политика, нема сумње, припада у првome реду ономе органу државноме, који је позван да води аграрну или привредну политику уопште. Ну задружна државна политика тиче и друге органе државне. Зато је у тој политици потребно јединство, које се опет не може постићи без извесне мере доследности и континуитета. Тај услов може се испунити само тако, ако ова политика буде вођена на демократски начин, тј. ако она буде уза суделовање оних којих се тиче, уза суделовање средишне задружне организације, која најбоље познаје потребе задружнога живота и у најбољем је по-

ложају да да обавештења и корисно послужи за директиву. Бирократски систем нема ни приближно тих преимућстава. Шта више, ми можемо слободно рећи, да он нема ни потребних квалификација за такву функцију, која је далеко од идеологије патријархалнога поретка на селу, чија је област у средини сасвим промењених, нових одношаја и метода у земљорадњи. Ми идемо даље и с основом тврдимо, да је и свима досадашњим негативним односима између државе и кооперације, кадгод је те негативности било, корен лежао у томе факту, што је у оној области државне политике, која је позвана да сарађује са задругарством, увек недостајало људи, који разумеју потребу друкчијих односа, а ако их је кадгод и било, они нису играли никакве пресудне улоге. Зато, да се не би што је било опет понављало, задружна ствар треба да има свога гласа пред државом. Тај глас треба да се чује, његово присуство не треба да стешњава никога, држава треба нарочито да га тражи, утолико пре што је он добронамеран, што потиче из средине која се добровољно упрегла у службу општим интересима, што је далеко од њега свака помисао да коме конкурише или да завојевавања каква чини. Тај глас треба да се прими добровољно, утолико више, што он представља интерес највећег броја становништва, што је он представник најкултурнијег дела тога становништва, што је он носилац оне политике, која вели: боље је десет пута споразумевати се и мирити се, него ли напустити своју мирну и лојалну тактику. Уосталом, када је такав глас допуштен свима другим редовима, не знамо да ли би се могло с разлогом подржавати мишљење, да је такав глас непотребан земљорадницима и њиховим организацијама!